

ФОНД САРАЈЕВСКА ПИВАРА (1893–1995) КАО ИЗВОР ЗА ЕКОНОМСКУ ИСТОРИЈУ

Апстракт: Током процеса модернизације друштвеног и политичког живота долази до почетка развоја пиварске индустрије у Сарајеву. Оснивање Сарајевске пиваре 1864. године означило је почетак индустријализације града.

У раду је дата кратка историја пиваре која ради у континуитету од оснивања без обзира на друштвено-политичке промјене. Представљена је садржина фонда *Сарајевска пивара* који се чува у Хисторијском архиву Сарајево чији документи представљају вриједне историјске изворе за проучавање најширег спектра тема из области економске, локалне и социјалне историје, историје менталитета, демографије, свакодневице Сарајева и Босне и Херцеговине.

Кључне ријечи: *Сарајевска пивара, индустријализација, извори, економска историја, пиво, сировине, производња, пословање, капитал, радници*

Превазилажење политичких тема почело се постепено прихватати почетком друге половине XX вијека када се и развија економска историја као поддисциплина историје. У Босни и Херцеговини она никада није доживјела посебан замањ, јер се економска историја не изучава ни на једном факултету, а не постоји ни научна институција за истраживања тема из ове области. Писање радова из економске историје препуштено је ентузијазму појединаца.

„Ниједан део прошлости не може се прескочити под изговором да наводно не спада у праву област историјског знања. Али, до које мере ће то постати предмет заснованог истраживања зависи од приступачности историјских доказа.“² Управо су истраживање и проучавање привредних тема у прошлости ограничени доступношћу историјских извора што је и основни разлог недовољне заинтересованости за економску историју. Велики дио кривице носе и архиви као институције јер се већа пажња поклања сређивању и обради фондова јавне управе, док се привредни фондови стављају у други план. Они се сређују и за њих се израђују сумарни инвентари који се много не разликују од пописа архивске грађе за примопредају.³ На овај начин грубо сређени, без аналитичких пописа, привредни фондови су мучни за истраживање. Самим тим, архиви учествују у ограничењима истраживања о којима је говорио и Февр: „Ограничити поље деловања научника то значи повећати

¹ виши архивист, sandrapijuk@gmail.com

² Џон Тош, *У трагању за историјом* (Београд, Клио, 2008), 83.

³ Ове фондове у Хисторијском архиву Сарајево сређују архивски техничари.

„специјализацију“, ту велику несрећу. То значи нанети непоправљиву штету.“⁴ Да би избјегли наношење велике штете, веће ангажовање архивиста на сређивању и обради привредних фондова подстакло би истраживаче на истраживања економске историје, чиме би дали допринос развоју економске историје која у коначници може помоћи разумијевању и побољшању економије данас, односно пружити могућност „за налажење решења за крупне данашње проблеме“.⁵

Аустроугарском окупацијом БиХ почео је процес индустријализације, па је привреда ових области доживјела преображај и модернизацију. Почеле су се оснивати индустријске творнице за прераду сировина. Овакав развој диктирала је државна економска политика, гдје су се искоришћавала природна богатства и јефтина радна снага. Развој саобраћајне мреже убрзао је индустријализацију што је изискивало довођење радне снаге изван БиХ, јер је домаће становништво великим процентом било неписмено, а радници неквалификовани. Тако су странци постали главни носиоци капиталистичког начина пословања. За вријеме аустроугарске владавине, Сарајевска пивара доживјела је процват и пиварство је постало водећа производна индустријска грана у Сарајеву.

АРХИВСКИ ФОНД САРАЈЕВСКА ПИВАРА

За годину оснивања Сарајевске пиваре узима се 1864. када је Фелдбауер из Старе Градишке отворио прву пивару у Ковачићима⁶, која је због слабе продаје кратко постојала. Касније је отворено још неколико мањих пивара, али се нису дуго одржале и о њима није сачувана архивска грађа. Године 1866. Ристо Радуловић из Љубиња отворио је примитивну пивару у Лукавици.⁷ Исте године је умро, па је пивара престала са радом.

Словенац Андрија Гердоуч (Гердоучова пивара) подигао је 1870. године нову пивару у Ковачићима. Током заузимања града од стране аустроугарске војске, пивара је оштећена, али је обновљена 1880. године под називом „Прва чешка пивара у Сарајеву“.⁸ Године 1890. Гердоуч је пивару продао друштву Виктор Кнежек.⁹ Хајнрих Леви изградио је нову пивару 1881. године у Конак улици¹⁰, а 1882. подигао је своју пивару Георг Ашенбрeнер на Кошевском потоку¹¹. Наредних десет година ове пиваре биле су конкуренција једна другој на сарајевском тржишту. Увођењем жељезничке путне мреже продаја пива домаћих пивара постала је слабија, јер се пиво почело увозити.

Да би избјегле затварање, све три сарајевске пиваре (Виктора Кнежека, Хајнриха Левија и Георгија Ашенбрeнера) преузело је 28. фебруара 1893. године

⁴ Лисејн Февр, *Борба за историју* (Београд: Српска књижевна задруга, 2004), 114.

⁵ Фернан Бродел, *Списи о историји* (Београд: Српска књижевна задруга, 1992), 189.

⁶ Kosta Mandić, „Prva pivara u Sarajevu godine 1864“, *Jugoslavenski list*, 25. мај 1930.

⁷ Тодор Крушевац, *Сарајево под Аустро-угарском управом 1878–1918* (Сарајево: Издање Музеја града Сарајева, 1960), 206.

⁸ „Prva češka pivara u Sarajevu“, *Bosansko-Hercegovačke novine*, број 99, 9. децембар 1880.

⁹ *Sarajevski list*, 23. март 1890.

¹⁰ Т. Крушевац, *Сарајево под Аустро-угарском управом 1878–1918...*, 206.

¹¹ На том локалитету данас се налази зграда управе Хисторијског архива Сарајево.

Дионичко друштво за прераду и вриједнију употребу пољопривредних производа спојивши их у ново предузеће под именом Дионичка пивара у Сарајеву.¹² Бивша пивара у Ковачићима преуређена је за производњу слада. Касније је сладара уређена на „погон турбином на води, а и са бензинским мотором. Може да произведе 80-100 вагона слада годишње.“¹³ За вријеме Другог свјетског рата је бомбардована, али је убрзо обновљена те је наставила са радом.

Од 1893. до 1947. године пивара је пословала под именом Дионичка пивара у Сарајеву, када је национализована и од тада је радила као државно привредно предузеће под именом „Сарајевска пивара“ са сједиштем у Сарајеву. Године 1978. удружила се са Сарајевским кисељаком, Витинком, а затим сладаром у Рогатици у једну радну организацију за производњу пива и минералних вода „ПИМ“. Отварањем сладаре у Рогатици¹⁴, сладара у Ковачићима престала је са радом. Док је сладара у Ковачићима могла да подмирује само трећину потреба пиваре за сладом, нова сладара у Рогатици имала је капацитет снабдијевања свих пивара у БиХ.

Првобитно је Сарајевска пивара била у власништву аустроугарских капитала, а од 1923. до 1941. године већински власник била је Српско-американска банка са сједиштем у Београду. За вријеме Другог свјетског рата, односно Независне Државе Хрватске, пивара је била државно предузеће под контролом Државне ризнице, Одјела за државну имовину, невјеру и дугове, Уреда за подржављени иметак. Године 1947. пивара је постала државно предузеће.

Архивска грађа Сарајевске пиваре чува се у Хисторијском архиву Сарајево у оквиру архивског фонда *Сарајевска пивара* (сигнатура СП-329). Примопредаја архивске грађе између Сарајевске пиваре и Архива вршена је у два наврата. Грађа настала у периоду од 1893. до 1945. године предата је Хисторијском архиву Сарајево 2. јула 1969. године у количини од око седамдесет пет фасцикли. Године 1987. грађа је сређена и смјештена у педесет две архивске кутије и петнаест књига. За ову грађу израђен је сумарни инвентар.¹⁵ Грађа је на њемачком и српскохрватском језику. Дана 23. децембра 2004. године извршена је примопредаја архивске и регистратурне грађе настале у периоду од 1945. до 1995. године.¹⁶ О овој примопредаји нема трагова у досијеу фонда, а пописи за предату грађу недостају. Будући да је преузета и архивска и регистратурна грађа у различитим регистратурним јединицама, ова грађа је сређена 2020. године на начин да је комисијски излучена грађа којој

¹² *Сумарни извјештај Трговачке и обртничке коморе за Босну и Херцеговину о стању обрта, трговине и промета њезиног подручја у години 1911. и 1912* (Сарајево: Штампарија „Народа“, 1913), 105.

¹³ Jozo Lakatoš i Aco Despić, *Industrija Bosne i Hercegovine* (Zagreb, Naklada „Jugoslavenskog Lloydа“, Tisak hrvatskog štamparskog zavoda d.d, 1924), 174.

¹⁴ Архивска грађа УПИ РО „ПИМ“ Сарајево, ООУР фабрика пивског слада Рогатица (сигн. ФПСР-444) налази се у Хисторијском архиву у Сарајеву. Преузета је од стечајне управе 1990. године. Грађа је непотпуна, а обухвата временски распон од 1977. до 1987. године. Укупна количина износи 41 архивску кутију и има израђен сумарни инвентар. Према: *Vodič kroz fondove i zbirke Istorijskog arhiva Sarajevo* (Sarajevo: Istorijiski arhiv Sarajevo, 2003), 105.

¹⁵ Према: досијеу фонда Сарајевска пивара

¹⁶ Према: досијеу регистратуре Сарајевска пивара

је истекао рок чувања. Преостала архивска грађа сређена је по годинама и врсти и смјештена у архивске кутије. Укупна количина грађе износи 936 регистратурних јединица (архивске кутије и пакети¹⁷). Од тога, грађа настала од 1945. до 1992. године садржи 481 регистратурну јединицу, а грађа настала у периоду 1992. до 1995. године износи укупно 455 регистратурних јединица. Грађа настала у периоду од 1992. до 1995. године састоји се највећим дијелом од рачуноводствено-финансијске документације, а како прописи третирају грађу насталу током ратова код ствараоца, из ње није вршено излучивање, јер је погрешно тумачено да се излучивање не може уопште вршити.

360

Фонд садржи документа која говоре о расту и развоју пиваре, повећавању имовине у Сарајеву куповином земљишних честица у њеној близини и куповини зграде Врховног суда и земљишта 1910. године. Уговори о куповини других пивара говоре о ширењу капитала. Сарајевска пивара је купила Тузланску 1914. године и од тада је Тузланска пивара радила као филијала Дионичке пиваре у Сарајеву.¹⁸ После Првог свјетског рата конкуренцијом је принудила пивару у Броду да је купи, а Пивару у Петроварадину купила је 1927. године.

У сврху ширења тржишта, временом је по многим мјестима отварала стоваришта, ледаре и пунионице флаша у које је пиво допремано у бурадима обложеним леденим плочама гдје се вршило претакање у флаше. Овакви погони налазили су се у Скопљу, Цетињу, Косовској Митровици, Травнику, Зеници, Мостару, Врњачкој бањи, Краљеву, Добоју, Дервенти, итд. Пивара је изградњом складишта широм Краљевине била конкурент тамошњим пиварама. На овај начин је проширила тржиште на територију скоро цијеле Краљевине Југославије. Због велике конкуренције, интересантно је истаћи да се пиво Дионичке пиваре могло јефтинеје добити на подручјима других пивара него у Сарајеву, а негдје скоро бесплатно до тренутка када би се конкурент потиснуо или уништио.

Будући да Сарајевска пивара послује и данас, производња сарајевског пива је појава дугог трајања. Архивска грађа расвјетљава производњу, потрошњу, транспорт и квалитет пива од 1893. до 1995. године. На почетку, пивара је била прилагођена за производњу 350 хектолитара дневно. Међутим, ови капацитети се нису користили, будући да је производила количине пива у складу са потражњом. Годишња производња се кретала око 45.000 хектолитара. За тадашње услове ова количина је била висока и због тога је важила за једну од највећих пивара на територији Аустроугарске. Ширењем капитала и тржишта, сваке године су се повећавали и потражња и производња да би 1915/1916. пословне године достигла производњу од 115.000 хектолитара.¹⁹ Међутим, после Великог рата, производња је пала на 29.000 хектолитара услед оскудице у сировинама. Извори свједоче да је за вријеме Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца пивара преполовила своју производњу и почела да губи своје позиције у односу на остале конкуренте. Поскупљење сировина,

¹⁷ Овом регистратурном јединицом архивски техничар који је радио на сређивању фонда назвао је двије или више књига увезаних архивском шпагом.

¹⁸ Тузланска пивара је до 1951. године радила у склопу Сарајевске пиваре.

¹⁹ Ову количину производње достигла је тек седамдесетих година када је извршена реконструкција погона.

редовни државни намети, исплата пореза на ратну добит и економска криза утицали су на пад производње пива. Да би превазишла ову кризу, пивара је одлучила да то ријеша на рачун потрошача повећавањем цијене пива. На овај начин се производња незнатно повећавала од 1936, тако да је у години 1940. достигла 29.380,5 хектолитара пива. Услед затечених великих залиха сировина, производња у 1941. години, а у вези с тим и продаја пива, била је у порасту и износила је око 36.005,54 хектолитара. Од тада су, због помањкања сировина, производња и продаја опадале током 1942. и 1943, а у пословној години 1943/1944. производња пива износила је 23.201,55 хектолитара.

Највећа производња пива постигнута је 1949. године, а затим је постепено опадала, да би се 1956. године спустила на свега 16.000 хектолитара пива веома слабог квалитета. Тада су високе цијена пива, дотрајалост основних средстава, тешкоће око набавке сировина, а највише лоше руковођење, довели у питање опстанак пиваре. Да би се подмирили лични дохоци, вршила се распродаја основних средстава, транспортних буради од пива, буради за одлежавање пива, а како су распродата бурад лежног подрума, створила су се уска грла у производњи што се нарочито у каснијим годинама одразило на квалитет пива јер је процес производње, односно рок врења и одлежавања пива, сведен на минимум.²⁰

Промјене у пословној политици спасиле су пивару од затварања. Ради оријентације тржишта на потрошњу пива у флашама, ручно пуњење пива под врло тешким условима замијенила је набављена машина капацитета 5.000 флаша на сат, па од 1958. године почиње већа производња пива. Године 1979. постигнута је највећа производња од 360.000 хектолитара пива.

У техничко-технолошком погледу, из извора сазнајемо да је пивара била заокружена још за вријеме Аустроугарске. Као таква, у доба Краљевине Југославије била је веома савремена фабрика. Међутим, развој тржишта последице Другог свјетског рата изискивао је нове технологије и модернизацију производних процеса. Нове инвестиције допринијеле су бољој производњи и квалитету пива и смањиле ризик од контаминације и кварења напитка.

Документација о технологији производње пива, технолошким иновацијама, опреми коришћеној у производњи, складиштењу, паковању од дрвених буради до стаклених боца говоре о економском расту и развоју. О томе се у грађи налазе пројекти разних инвестиција као што су реконструкција и модернизација погона, изградња цјевовода за унутрашњи развод топле и хладне воде, варионице пива, бистрења и хлађења сладовине, филтрације пива и тлачних танкова, пунионице боца, компресорске станице, расхладног система сладаре, расхладних уређаја у лежном подруму, силоса, пунионице пива, творнице слада итд.

Осим пројеката који се директно односе на производњу, у грађи се налазе и пројекти о грађевинским инвестицијама пиваре као што су уградња лифта, трансформаторске станице, адаптације електроинсталација, централног гријања, реконструкција лежног подрума, котларнице, водовода и канализације, стављање уличне

²⁰ Према: Хисторијски архив Сарајево (даље ХАС), Сарајевска пивара (даље СП-329), кутија 478.

и дворишне фасаде, уградња црпне станице бунара, реконструкције и доградња пиваре, изградња складишта пива, реконструкција и модернизација Фабрике слада Рогатица итд.

Познато је да су основне сировине у пиварској индустрији јечам, хмељ и квасац. Извори откривају како и одакле су се набављали, у којим количинама, по којима цијенама и каквог су били квалитета. Прије Другог свјетског рата се сваке друге или треће године увозила из иностранства чиста култура сјеменског пиварског јечма, који су пиваре контрахирањем умножавале и бориле се за чисту културу, јер се пиварски јечам врло брзо дегенерисао. Послије рата пиваре нису уопште добијале чист пиварски јечам за репродукцију, већ се морао употребљавати умјесто пиварског обични сточни јечам који је негативно утицао на квалитет пива и давао слаб екстракт.

362

Грађа расвјетљава и економску политику државе која се негативно одражавала на производњу и квалитет пива. „Било је случајева да је хмељ у целокупном приносу извожен, а наша индустрија је била приморана да увози амерички и белгијски хмељ, који је три пута лошијег квалитета, што је негативно утицало на квалитет пива, па чак изазвало и материјалну штету, јер га пиваре нису могле искористити, већ су га морале бацити.“²¹ Пивара је оскудијевала у доброј и чистој култури пиварског квасца, што се често негативно одражавало на квалитет пива. Пошто уређаји за производњу чисте културе производње пиварског квасца нису постојали, увозио се из Беча и Минхена, али с обзиром на дуг транспорт и брзо кварење, обично се тај квасац допремао мање или више инфициран.

Квалитет пива зависи и од квалитета воде. Сарајевска пивара је једина пивара у БиХ изграђена на властитом извору воде. Имала је сопствени бунар у кругу пиваре, а од Земаљске владе је добила право безграничног коришћења воде са Ковачића врела. Међутим, повећавањем производње и смањеним количинама воде у бунару, пивара је почела да трага за новим извором воде. У дворишту пиваре пронађена је вода на дубини од три стотине метара. Данас, укупно три бунара дају преко сто литара воде у секунди.

Досељавање становништва у Сарајево током аустроугарске владавине утицало је и на пивару, јер се повећавањем становништва повећавао и број потрошача. Изградњом жељезничке мреже повећала се могућност за дистрибуцију пива. Извори освјетљавају продајну мрежу пиваре и цијене пива по мјестима. Осим извора за економску историју, ова врста грађе је значајна и за свакодневицу. Из ње се може читати о томе како се становништво навикавало на ново пиће, у којим количинама је конзумирано, факторима који су утицали на потрошњу пива, утицају пиваре на укупну количину конзумирања алкохола, те о утицају пива на здравље људи.

Извори пружају увид у број запослених радника²², њихову стручност, старосну структуру, социјалну структуру, социјалну неједнакост међу радницима, посеб-

²¹ ХАС, СП-329, кутија 479.

²² „У вријеме највеће производње пива било је 160 радника и 20 службеника. Данас 1962. на мању производњу од 90.000 запослено је 250 радника и службеника. Разлог је начин паковања пива, некада у бурад, данас у боце, процес пуњења је тежи и захтијева много више радне снаге.“ ХАС, СП-329, кутија 478.

но између странаца и домаћих у периоду аустроугарске окупације и управе, као и о привилегованом положају страног стручног кадра. Познато је да су страни радници за вијеме Аустроугарске имали бесплатно становање, плаћену струју и огрев и редовно следовање за пиво. То је био мали број привилегованог стручног кадра. Међутим, далеко већи број радника запослених у пивари били су неквалификовани радници, сељаци и осиромашени варошани. У пивари је велики дио посла био сезонске природе, па су у фонду садржане и информације о сезонским радницима.

Иако су за вријеме аустроугарске протекције постојали закони који су штитили раднике, они се нису примјењивали, па су их власти израбљивали на начин да се радило по шеснаест часова на дан, чак и суботом и недјељом, за веома ниске наднице. Иако су производња и продаја биле добре, стандард радника није растао. Акционари су убирали баснословно висок профит, што им је омогућавало да прошире свој капитал у подизању других индустријских објеката. Улагање капитала на подручју БиХ било је условљено јефтином радном снагом. Кроз зарађене плате и дневнице у различитим друштвено-политичким системима могуће је видјети какав је био стандард живота радника и надничара и како су се мијењали радни услови током времена. Интересантно је да су за вријеме Краљевине Југославије радници пиваре имали веће наднице од већине осталих радника.

Извори омогућавају истраживања и социјалне историје, јер говоре о условима рада, здравственом стању радника, утицају радних услова на здравље, (не) осигурању радника, њиховој хигијенско-техничкој заштити, условима становања радника од бескућника и живота у потпуно нехигијенским условима до градње стана за њих. Грађа је извор за истраживање радничког организовања у синдикалне организације, дјеловање синдиката у различитим временским периодима и различитим друштвено-политичким амбијентима у БиХ.

Постојање творница говори нам да је Сарајево био захватио талас индустријализације и то је био главни разлог досељавања сеоског становништва у град. О развоју степена индустрије говори нам и чињеница да се у котару Сарајеву (и градско и сеоско становништво) од пољопривреде, шумарства и рибарства издржавало 37,59% становништва, док се све остало становништво издржавало од индустрије, занатства, трговине и војне службе, по попису становништва 1931. године.²³

Индустријализација је трасирала пут урбанизацији и модернизацији града. Доласком индустрије град се почео диференцирати од села у свим погледима. Индустријализација је условила пресељавање сеоског становништва у град које је у градској средини тражило запослење и боље услове за живот. Многи од њих су нашли запослење у Сарајевској пивари, па је ова грађа и извор за миграцију радне снаге током дугог временског периода, односно за демографске промјене, али и за историју менталитета, јер се сеоско становништво које се доселило у град тешко навикавало на нове услове живота. Ту су до пуног изражаја долазили сукоби менталитета.

Фонд садржи фотографије које приказују догађаје у пивари, активности саме пиваре, раднике, технологију и др. Кроз ове визуалне приказе може се пратити развој пиваре и анализирати технолошке промјене и иновације, а истовремено могу

²³ *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine*, knj. IV, Sarajevo, 1940.

послужити као допуна економским изворима, за проучавање промјена у друштву, индустријском напретку, али и промјена у урбаном развоју, култури, свакодневици, одијевању...

Маркетиншки материјали откривају начине промовисања пива и борбу за тржиште. Интересантно би било истраживање утицаја промотивног материјала, брошура и реклама на продају пива и добит пиваре.

Пивара је пратила штампу и скупљала новине у којима је писано о њој, па се у грађи налази велики дио чланака из разних новина.

Фонд Сарајевске пиваре до сада је истраживао само један истраживач за потребе писања монографије поводом 125 година постојања Сарајевске пиваре. На основу тог истраживања настало је дјело Рефик Хоџић, Сарајевска пивара 1864–1989, (Рогатица: РО „Мићо Соколовић“, 1989)

364

РЕЗИМЕ

Архивска грађа Сарајевске пиваре чува се у Хисторијском архиву Сарајево у оквиру архивског фонда Сарајевска пивара (сигнатура: СП-329). Укупна количина грађе настале између 1893. и 1995. године износи 1003 регистратурне јединице. Грађа је сређена, приступачна, писана њемачким и српскохрватским језиком и има израђен сумарни инвентар.

Посебна пажња у писању рада посвећена је краткој историји пиваре да се укаже на дуго постојање производње пива у Сарајеву. Грађа расвјетљава друштвене и политичке околности у којима се пивара развијала, утицају политичких промјена на њен рад, о власничким и статусним промјенама, као и о економској политици државе. Фонд садржи грађу која пружа информације о расту и развоју пиваре, повећавању капитала, технологији производње, количинама произведеног пива и његовом квалитету, потрошњи, транспорту, паковању од дрвених буради до стаклених боца, сировинама коришћених у производњи, складиштењу пива. Извори дају податке о великој продајној мрежи пиваре, цијенама пива по мјестима и пружају увид у број запослених радника, њихову стручност, старосну и социјалну структуру, социјалну неједнакост међу радницима, посебно између странаца и домаћих у периоду аустроугарске окупације окупације и управе, о привилегованом положају стручног кадра. Фотографије, маркетиншки материјали и новински чланци који се налазе у фонду употпуњују његову грађу.

Циљ рада је представљање фонда који није истраживан, а који пружа могућност истраживања великог броја тема за економску и локалну историју, свакодневицу, социјалну историју, историју менталитета, демографију.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори:

- Хисторијски архив Сарајево (ХАС), Сарајевска пивара (СП-329)

Објављени извори:

- *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine*, књ. IV, Сарајево, 1940.

Литература:

- Бродел, Фернан. *Списи о историји*. Београд: Српска књижевна задруга, 1992.
- *Vodič kroz fondove i zbirke Istorijskog arhiva Sarajevo*, прир. Dervišević Mustafa. Сарајево: Историјски архив Сарајево, 2003.
- Крушевац, Тодор. *Сарајево под Аустро-угарском управом 1878–1918*. Сарајево: Издање Музеја града Сарајева, 1960.
- Lakatoš, Jozo i Aco Despić. *Industrija Bosne i Hercegovine*. Загреб: Naklada „Jugoslovenskog Lloyda“, Tisak hrvatskog štamparskog zavoda d.d, 1924.
- *Сумарни извјештај Трговачке и обртничке коморе за Босну и Херцеговину о стању обрта, трговине и промета њезиног подручја у години 1911. и 1912*. Сарајево: Штампарија „Народа“, 1913.
- Тош, Џон. *У трагању за историјом*. Београд: Клио, 2008.
- Февр, Лисејн. *Борба за историју*. Београд: Српска књижевна задруга, 2004.

Штампа:

- Mandić, Kosta. „Prva pivara u Sarajevu godie 1864“. *Jugoslovenski list*, 25. maj 1930.
- „Prva češka pivara u Sarajevu“. *Bosansko-Hercegovačke novine*, 9. decembr 1880.
- *Sarajevski list*, 23. mart 1890.

Aleksandra PIJUK PEJČIĆ, MA

SARAJEVO BREWERY FONDS (1893–1995) AS A SOURCE FOR ECONOMIC HISTORY

Summary

366 The archival material of the Sarajevo Brewery is kept in the Historical Archives of Sarajevo within the Sarajevo Brewery Fonds (signature: SP-329). The total amount of materials created between 1893 and 1995 amounts to 1003 registry units. The material is organized, accessible, written in German and Serbo-Croatian and has a summary inventory.

Special attention in this paper is devoted to the short history of the brewery to indicate the long existence of beer production in Sarajevo. The material sheds light on the social and political circumstances in which the brewery developed, the impact of political changes on its work, ownership and status changes, as well as the economic policy of the state. The fonds contains material that provides information on the growth and development of the brewery, capital increase, production technology, quantities of beer produced and its quality, consumption, transport, packaging from wooden barrels to glass bottles, raw materials used in production, beer storage. The sources provide information about the brewery's large sales network, beer prices by location and provide insight into the number of employees, their expertise, age and social structure, social inequality among workers, especially between foreigners and locals during the period of the Austro-Hungarian occupation and administration, and the privileged position of skilled workers. Photographs, marketing materials and newspaper articles found in the fonds complement its material.

The aim of this work is to present a fonds that has not been researched, and which offers possibility of researching a large number of topics for economic and local history, everyday life, social history, history of mentality, and demography.